

Inventarisatie van de mossen van het natuurreservaat “Het Hemrik”, Harendermolen, gem. Haren, prov. Groningen

B. O. (Ben) van Zanten

Vogelzangsteeg 8, 9479 TG Noordlaren (bovzanten@home.nl)

Abstract: Survey of the bryophytes of the nature reserve “Het Hemrik”, Harendermolen, municipality of Haren, Prov. of Groningen

The bryophyte flora of nature reserve, “Het Hemrik”, which is situated ca. 10 km S of the city of Groningen in the North of The Netherlands has been surveyed. The reserve lays at the transition of diluvial sands towards the marshlands along the Drentsche Aa valley and consists mainly of wet patches of woods (mainly alder, birch and willow) and demineralized grasslands. 49 species were found of which the following are the most interesting: *Calliergon cordifolium* and *Climacium dendroides* in the grasslands, *Dicranum fuscescens*, *D. montanum*, *Isothecium myosuroides* and *Thuidium tamariscinum* in the birch-alder wood and *Brachythecium salebrosum*, *B. velutinum*, *Orthotrichum pulchellum* (very common), *Ulota bruchii* and *Frullania dilatata* in the wet willow wood. In 1952 *Hamatocaulis vernicosus* and *Scorpidium revolvens* were found in the reserve. During a survey in 1972 a number of interesting species of wetlands were found: *Aulacomnium palustre*, *Calliergon stramineum*, *Fissidens adianthoides* and *Plagiomnium affine*. None of these species were collected again. The disappearance is probably due to the lowering of the water level until 1976. From that year onwards the level has been raised and the grassland is mowed once a year and the plant material removed. This resulted in the appearance of *Plagiomnium ellipticum* and *Rhizomnium punctatum* in the reserve.

Ligging, historie en beheer

Het Hemrik is een natuurreservaat dat gelegen is ten westen van Haren(d)ermolen (gem. Haren) aan de benedenloop van de Drentsche Aa. Het ligt in het gebied waar het zandpakket van de Hondsrug onder het laagveen van het dal van de Drentsche Aa duikt. Het reservaat is ongeveer negen hectare groot en ligt grotendeels in km-hok 12-14-13 en een klein gedeelte in de km-hokken 12-14-12 en 14-14-23. Tot omstreeks het midden van de 19de eeuw bestonden de laagste gedeelten van het reservaat uit open water dat in verbinding stond met de Drentsche Aa. Aan het eind van de 19de eeuw werd het gebied bedijkt en bemalen waardoor het waterpeil lager werd en er verlanding ging optreden zodat zich broekbos kon gaan ontwikkelen. In 1948 werd begonnen met een ruilverkaveling van de Glimmerpolder (waarin het reservaat ligt) en werd het huidige gebied van het reservaat door de

gemeente Haren aangekocht en het beheer in handen gegeven van de Stichting Het Groninger Landschap. Het beheer bestond tot omstreeks 1976 uit “niets doen”. Er vond echter wel een verdroging plaats doordat de omringende graslanden werden ontwaterd, daardoor kon er verdere bosvorming plaatsvinden. Sinds 1971 (toen een nieuw gemaal in gebruik werd genomen) is het waterpeil verder verlaagd van ca. 10 cm +NAP tot ca. 50 cm –NAP, waardoor er meer zuurstof in de bodem kwam en het veen mineraliseerde wat leidde tot sterkere eutrofiëring. Nu wordt geprobeerd de waterstand zo goed mogelijk hoog te gehouden door het dichten van sloten en greppels. Vanaf 1976 wordt het grasland jaarlijks gemaaid en afgevoerd waardoor er weer een verschraling optreedt. De hier vermelde historische gegevens zijn, met permissie (waarvoor hartelijke dank), gehaald uit het rapport van de Heer J. Brandsma (2004).

Beschrijving reservaat en interessante vondsten

Het reservaat bestaat uit stukken verschrallend grasland met langs de randen hier en daar riet (grotendeels in 12-14-13), elzen-berkenbos met o.a. enkele eiken, lijsterbessen, vlieren en wilgen (ook grotendeels in 12-14-13)) en wilgenbroekbos (grotendeels in 12-14-23). In het zuidelijke gedeelte van het elzen-berkenbos hebben elzen de overhand en in het iets vochtiger noordelijke gedeelte berken. Hier werden de interessantste soorten van het elzen-berkenbos gevonden, zoals de drie *Sphagnum*-soorten op de bosbodem, *Thuidium tamariscinum* op rottend hout, *Isoethecium myosuroides* op de voet van een eik, *Dicranum montanum* en *Dicranum fuscescens* op de voet van een berk. In de ZO-hoek van het reservaat ligt nog een klein stukje (ca.1 hectare) elzenbos dat niet onderzocht is daar het door een diepe sloot van de rest van het reservaat gescheiden is en niet verschillend leek van het elzen-berkenbos dat wel onderzocht is. In het gedeelte van het verschrallende grasland dat gelegen is langs de zandweg (westgrens van het reservaat) werd erg veel *Climacium dendroides* aangetroffen. In de sloot langs het wilgenbroekbos groeide veel *Calliergon cordifolium*, soorten welke vaak voorkomen in vochtige verschrallende graslanden. De andere gedeelten van de graslanden waren minder interessant omdat ze iets hoger liggen en daardoor droger zijn. Het wilgenbroekbos is goed ontwikkeld en leverde de interessantste soorten van het reservaat op, zoals: *Brachythecium salebrosum*, *B. velutinum*, *Ulota bruchii* en *Frullania dilatata*, alle groeiend op wilgentakken en *Rhizomnium punctatum* groeiend op rottend hout vlak boven de grond. De grootste verrassing was echter het massaal en in grote plukken voorkomen van *Orthotrichum pulchellum* in

het wilgenbroekbos, overal rijk kapselend. Volgens onze ervaring breidt de soort zich de laatste jaren uit aangezien we recent meerdere vondsten ervan hebben zowel uit Drenthe als Groningen. Deze waarneming komt goed overeen met die van Huub van Melick (2004) die een sterke uitbreiding van deze soort constateerde, o.a. in ZO Brabant.

De inventarisaties

De Drents-Groningse mossenwerkgroep heeft twee excursies naar het gebied gehouden, namelijk op 2-12-2003 (elzen-berkenbroekbos + verschrallend grasland) en 6-1-2004 (wilgenbroekbos, elzen-berkenbos). Wij hebben toen 49 soorten gevonden. In september 1952 is het gebied ook al bezocht tijdens een excursie van de Bryologische Werkgroep. In het verslag van die excursie (Wijk & Margadant 1953) worden van het reservaat slechts zeven soorten vermeld en te oordelen naar de soorten is toen waarschijnlijk alleen het grasland bezocht. Het noordelijke gedeelte van het gebied is in 1972 (1973?) geïnventariseerd door Han de Boer (doctoraalstudent plantenoecologie). Hij vermeldt 42 soorten (Boer 1973). Op 2 mei 1972 hebben H.J. During en P.A. van der Knaap het gebied ook bezocht en er *Amblystegium varium*, *Aulacomnium palustre*, *Calliergon stramineum*, *Dicranum fuscescens*, *Dicranum scoparium*, *Fissidens adianthoides* (c.fr.) en *Chiloscyphus polyanthos* verzameld. Ik neem aan dat deze vondsten in het verslag van Han de Boer zijn verwerkt, maar dit wordt nergens vermeld.

Vergelijking tussen 1952, 1972 en 2003

Van de zeven soorten die in 1952 gevonden zijn hebben wij drie teruggevonden (*Calliergon cordifolium*, *Calliergonella cuspidata* en *Climacium dendroides*), maar er worden ook drie interessante soorten genoemd die wij niet gevonden hebben (Wijk & Margadant 1953). Dit zijn *Bryum pseudotriquetrum*, *Hamatocaulis vernicosus* en *Scorpidium revolvens*. Ook in 1972-1973 zijn deze soorten zowel door De Boer als door During & Van der Knaap niet teruggevonden. De twee laatst genoemde soorten zijn uiterst zeldzaam in Nederland (Touw & Rubers 1989). Het lijkt waarschijnlijk dat de drie soorten verdwenen zijn na de sterke verlaging van het waterpeil. Op de lijst van De Boer (1973) staan 10 soorten vermeld welke wij niet gevonden hebben, waaronder *Amblystegium varium*, *Herzogiella seligeri*, *Leptodictyum riparium*, *Plagiothecium nemorale* en *Riccia fluitans*. De aanwezigheid toen van *Amblystegium varium* is niet zeker aangezien in die tijd de verschillen met *A. serpens* niet duidelijk waren. Daar er geen materiaal van verzameld is is dit niet meer te controleren. In de lijst van De Boer staan ook een paar soorten

van drassige, schrale gras- of rietlanden welke wij niet teruggevonden hebben, nl.. *Aulacomnium palustre*, *Calliergon stramineum*, *Fissidens adianthoides*, *Plagiomnium affine* en *Chiloscyphus polyanthos*. Waarschijnlijk zijn deze soorten verdwenen ten gevolge van de sterke verlaging van de waterspiegel. Omdat het beheer er nu op gericht is om de waterspiegel weer te verhogen en het gebied verder te laten verschrallen is er hoop dat deze soorten in de toekomst weer kunnen terugkomen. Twee andere soorten van de drassige gras-en rietlanden, *Calliergon cordifolium* en *Climacium dendroides* hebben zich uitstekend weten te handhaven (of zijn weer teruggekomen?) Wij hebben 14 soorten gevonden welke in het gebied niet eerder verzameld waren. Van de moerassoorten zijn dat *Plagiomnium ellipticum* en *Rhizomnium punctatum*. Deze twee soorten hebben waarschijnlijk kunnen profiteren van de verhoogde waterstand. De massaal in het wilgenbroekbos voorkomende *Orthotrichum pulchellum* is een nieuwkomer daar hij in geen der eerdere inventarisaties wordt genoemd. In de omgeving van het reservaat komt hier en daar leem dicht aan de oppervlakte wat goed te zien is in de slootwanden. Deze zijn echter niet door ons onderzocht daar de waterspiegel te hoog was. Tijdens de genoemde excursie in september 1952 zijn de slootwanden wel onderzocht en er worden in het verslag daarvan dan ook 14 soorten opgegeven, waaronder een paar min of meer typische leemsoorten, zoals *Blasia pusilla*, *Fossombronina wondraczeki* en *Pogonatum aloides*, verder ook *Pohlia annotina*.

De volgende personen hebben aan één of beide excursies in 2004 deelgenomen: J.G. Colpa (Assen), T. Goldhoorn (Delfzijl), S.J. Pistor (Portugal), E.H. Rietsema (Assen), I. Robertus (Zuurdijk), W.J. de Ruiters (Assen) en B.O. van Zanten (Noordlaren). Deze personen worden hierbij van harte bedankt voor hun medewerking. Van de meeste exemplaren bevindt zich een exemplaar in mijn herbarium. Ook het materiaal verzameld door During & Van der Knaap in 1972 bevindt zich in mijn herbarium. Van de vondsten van De Boer is, voor zover ik weet, geen materiaal bewaard

Soortenlijst 2004

De getallen achter de namen geven het km-hok aan van het uurhok 12-14, hoofdletters verwijzen naar het vegetatietype en kleine letters naar het substraat. EB = elzen-berkenbroekbos, G = verschrallend grasland, W = wilgenbroekbos, a = aarde, b = berk, e = els, h = dood hout, q = eik, r = ruwe humus, v = vlier, w = wilg, ! = met kapsels.

Amblystegium serpens! 13 23 W h **Atrichum undulatum!** 12 13 23 EB G W a
Aulacomnium androgynum 12 13 23 EB W w h **Brachythecium rutabulum!** 12 13 23 EB
 G W h b e q v w **Brachythecium salebrosum!** 23 W w **Brachythecium velutinum!** 23 W w
Bryum capillare 13 23 EB W w **Calliergon cordifolium** 13 23 G W a **Calliergonella**
cuspidata 13 23 G W a **Campylopus flexuosus** 13 EB b (voet) **Campylopus introflexus**

13 EB b h **Campylopus pyriformis** 13 EB h **Ceratodon purpureus** 12 13 23 G W a h
Climacium dendroides 13 23 G W a **Dicranella heteromalla**! 12 13 23 EB W a h
Dicranoweisia cirrata! 12 13 23 EB W e h w **Dicranum fuscescens** 13 EB b(voet)
Dicranum montanum 13 EB b(voet) **Dicranum scoparium** 12 13 23 EB W h w
Eurhynchium praelongum! 12 13 23 EB G W a h v **Eurhynchium striatum** 13 EB h r
Hypnum andoi 13 EB h **Hypnum cupressiforme**! 12 13 23 EB W b e h q v w **Hypnum**
jutlandicum 12 13 W h w **Isothecium myosuroides** 13 EB q(voet) **Mnium hornum**! 12 13
23 EB W a b(voet) h. e(voet) **Orthotrichum affine**! 13 23 W w **Orthotrichum diaphanum**!
23 W w **Orthotrichum pulchellum**! 23 W w **Plagiomnium ellipticum** 23 W a
Plagiothecium denticulatum 23 W w(voet) **Plagiothecium laetum** s.l. 12 13 23 EB W e
w(voet) **Plagiothecium undulatum** 13 EB h **Pleurozium schreberi** 13 EB a **Pohlia nutans**
13 h **Polytrichum formosum** 12 13 23 EB W a **Polytrichum longisetum** 13 EB a
Pseudoscleropodium purum 23 EB a **Pseudotaxiphyllum elegans** 23 W a **Rhizomnium**
punctatum 23 W h **Rhynchostegium confertum**! 23 W w **Rhytidiadelphus squarrosus**
12 13 23 G W a **Sphagnum fimbriatum** 13 EB a **Sphagnum palustre** 13 EB a **Sphagnum**
squarrosum 13 EB a **Thuidium tamariscinum** 13 EB h r **Ulota bruchii**! 13 23 EB W w
Frullania dilatata 23 W w **Lophocolea heterophylla**! 12 13 23 EB W b e h q w

Literatuur

- Boer, H. de. 1973. Inventarisatie en beheer van het Hemrik. Intern rapport planten-oecologie, Haren, 40 pp.
- Brandsma, J. 2004. Natuurgebied "Het Hemrik". Intern rapport Stichting Het Groninger Landschap, 6 pp.
- Melick, H. van. 2004. De epifyten (mossen) van een Brabants populierenbos en de uitbreiding van enkele soorten in Zuidoost-Brabant. Buxbaumia 66 (2004): 13-25.
- Touw, A. & W.V. Rubers. 1989. De Nederlandse Bladmossen. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht, 532 pp.
- Wijk, R. van der & W.D. Margadant. 1953. De bryologische excursie naar de Groningse Hondsrug. Buxbaumia 7 (1/2): 1-8.